

УДК 821. 161. 2 : 82 – 312. 6
DOI: 10.15587/2313-8416.2015.47221

«МАНДРІВКА В СВІТІ ЦЬОМУ ГРІШНОГО ЙОАСАФА, ІГУМЕНА МГАРСЬКОГО» ЙОАСАФА ГОРЛЕНКА: МЕТАФОРА ДУХОВНОЇ МАНДРІВКИ

© Л. М. Литвин

У статті досліджується головна метафора «життя як духовна мандрівка» автобіографії Йоасафа Горленка «Мандрівка в світі цьому грішного Йоасафа, ігумена Мгарського». Встановлено, що подвижництво Йоасафа Горленка виявилось в неухильному прямованні дорогою, показаною Ісусом Христом, та діяльності, спрямованій на насичення сакрального простору монастиря через поширення в ньому культу св. Афанасія

Ключові слова: «життя як духовна мандрівка», метафора, монастир, автобіографія, сакральний простір, паломництво, пілігрим

The main metaphor «the life is like a trip of soul» of autobiography «Sinsful Iosaf, Mgarsky's abbot, who followed the path of his life» by Ioasaf Gorlenko, is explored in the article. It was found out that the asceticism of Ioasaf Gorlenko has been visible in unswerving following the path, which had been shown to him by Jesus Christ and the main purpose of his activity was filling the sacred space of monastery with obeisance to Saint Athanasius

Keywords: «life is like a trip of soul», metaphor, monastery, autobiography, sacred space, pilgrimage, pilgrim

1. Вступ

Повнота дослідження барокового стилю в українській літературі, який однією з ознак має посилену метафоричність, передбачає вивчення творчості як першорядних письменників того часу, так і письменників, які епізодично долучалися до літературного процесу. До останніх належить святитель Йоасаф Горленко (1705–1754), постать, що уславилась в православному середовищі XVIII ст. не лише аскетичним приватним життям, але й розбудовою монастирських спільнот та єпархіальних структур за важких умов секуляризації церковного життя. Хоча з невеликого літературного доробку Йоасафа Горленка (привітальний діалог на честь сходження на архієпископський престол Рафаїла Заборовського, «Слово в недѣлю 25-ю по сошествіи Святого Духа...», поема «Бран честних седми добродѣтелей з седми грѣхами смертними,...» «Путешествіе в свѣтѣ сем грѣшника Иоасафа, игумена Мгарскаго») в полі зору науковців опинялися лише два останні твори, проте це не завадило посісти Йоасафу Горленку належне місце в українській літературі пізнього бароко.

2. Постановка проблеми

«Життя-мандрівка» світовими дорогами належить до головних барокових метафор, у якій герой-мандрівник від народження й до смерті шукає праведну дорогу, що приведе його до вищого ідеального начала – Небесного Царства. Впродовж XVII–

XVIII ст. ця метафора в просторі української літератури реалізувалася через паломницьку прозу Мелетія Смотрицького, Василя Григоровича-Барського, Луки Яценка, які прямували до святих місць – Єрусалиму, Константинополя, Афону. Долання фізичного простору було характерним і для мандрівних дяків, частина яких (Климентій Зіновій) сприймали мандри Україною як свою духовну місію. Ю. Барабаш називав загальний суспільний рух цього часу прикметною рисою українського соціуму, що невдовзі був поглинутий російською імперською статикою [1].

Коли активність фізичного паломництва вже пішла на спад, найвідоміший із українських барокових мандрівників, Григорій Сковорода, ніби підсумував його минулість, зазначивши 1766 року: «Не ищи щастія за морем, не проси его у челоуѣка, не странтуй по планѣтам, не волочись по дворам, не ползай по шарѣ земном, не броди по Іерусалимам...». Щастя, яке людина хоче знайти у Святому місці, насправді «В сердцѣ и в душѣ твоей» [2]. Цим міркуванням Г. Сковороди передувала ідея духовної мандрівки, внутрішньої переїздки, що з середини XVII ст. співіснувала з фізичним паломництвом, свідченням чого є збірка метафізичної поезії Лазаря Барановича «Аполлонова лютя» (1671). У ній сенсом внутрішньої переїздки стає долання не фізичного простору, а гріховного стану душі людини, відтак, образ дороги набуває того метафоричного значення, яке бере початок зі Старого Завіту: «Дороги Твої дай

пізнати мені, / Господи, / стежками Своїми мене / провадь, / провадь мене в правді Своїй ...» [3]. Пілігрим духовних мандрів бере за приклад життя Ісуса, який промовив: «Я – дорога, і правда, і життя» [3].

3. Літературний огляд

Найбільше зацікавлення життям і творчістю Йоасафа Горленка припадає на початок ХХ ст., бо у 1911 році церквою готувалося його причислення до лику святих. Більша частина таких досліджень наслідують І.Квітку, який увів «Життя преосвященного єпископа Білгородського Йоасафа Горленка» у свої «Старовинні записки про рід Горленків» (1791), сформувавши життєвий образ святиителя Йоасафа. Цієї тенденції згодом дотримувалися М.Жевахов, П. Фомін, Д.Введенський, М.Сенаторський, І. Троїцький, М. Митроцький, Г. Лісовський, Д. Горохов, М. Лободовський, а в наш час – архієп. Филип (Осадченко).

Художніх аспектів творчості Йоасафа Горленка торкалися відомі дослідники М. Петров, О. Лебедев, Ф. Титов, М. Возняк, М. Зеров, В. Шевчук видав власні переклади сучасною українською мовою двох текстувально збережених творів Горленка, а в «Музі Роксоланській» присвятив окрему статтю творчості святиителя. Л. Ушкалов, хоч спеціально не аналізував художнього набутку Йоасафа Горленка, але часто згадує його ім'я в контексті української літератури ХVIII ст. В. Соболев та О. Грицай досліджували «Мандрівку в світі цьому...» під кутом його жанрових ознак. При цьому ніхто з науковців не звертав увагу на художній світ цього твору, що й стало метою нашого дослідження.

4. «Життя як духовна мандрівка» – метафора автобіографії святиителя Йоасафа Горленка

В останньому із своїх літературних зразків, написаному 1746 року, під назвою «Мандрівка в світі цьому грішного Йоасафа, ігумена Мгарського», що за жанром автобіографія [4, 5] чи щоденник [6, 7], Йоасаф Горленко окреслив «модель персонального світу» [8] як лінію власного духовного поступу. Дорога життя охоплює відрізок біографії святиителя від народження і до завершення його місії в Лубенському Мгарському монастирі та призначення намісником Свято-Троїцької лаври, що під Москвою. Дотримуючись основного правила жанру автобіографії, поширеного у ХVIII ст., – націленість на достовірність, автор з усього потоку подій власного життя обирає лише ті, які розкривають його концепцію «образу Я». Є.Чорноіваненко спостеріг закономірність: «чим усвідомленішою є концепція власного життя й особистості, тим ретельніше добирається матеріал» [9] для представлення себе перед світом. Позиціонування себе як мандрівника, очевидно, «обумовлювалося у східнохристиянському етосі уявленням про пілігрима як обраного Богом чоловіка, що сповняє свою повинність перед Всевишнім, здійснюючи його задум» [10]. Усвідомлення своєї високої духовної місії архіпастиря поєднувалося з декларацією благочестя, що є необхідною умовою цього поважного статусу. Тому автобіографія Йоасафа Горленка – це етапи подвижництва архіпастиря чернецької спільноти. У ній всі

відібрані автором життєві події набувають теперішнього часу, а значить, репрезентують його сучасні світоглядні доміанти. З огляду на цю обставину, автобіографія Йоасафа Горленка поділяється на два етапи – життя до приїзду в Мгарський монастир і життя в монастирі, а його ритм задається записами щорічних подій (іноді – рідше або частіше) із зазначенням дня та місяця.

Перший етап життя святиителя представлений ним лаконічно. Автор називає дату народження, яку відтоді сприймають як точну, та ім'я, дане при хрещенні, і жодним словом не обмовляється про родину. Серед важливих подій цього періоду відзначено рік зародження думки у нього про чернецтво, місяця та осіб, які уділяли йому благодаті свячення, та імен, при цьому даних. Про власну літературну практику, як і про короткочасне вчителювання, згадується лише двічі.

Такий підхід до формування автобіографії видається логічним, якщо зважити на духовний статус майбутнього святиителя, хоча й приховує його роль як літератора. Г.Лісовський у своїй версії біографії Йоасафа Горленка компенсує прогалини у фактажі, тим виразноючи задум автора. Так, дослідник подає народження роком пізніше, згадує про обох дідів-полковників мазепинських часів, про що автор чи через скромність, чи через страх перед російською владою сам не зазначив. Судячи із записів Г. Лісовського, Йоасаф Горленко оминув увагою не тільки свій рід Горленків-Апостолів, з якого він першим відійшов від військової справи, але й печерського ченця Пахомія, дядька по батькові, який вплинув на визначення життєвої дороги майбутнього святиителя [11]. За українських реалій 20-х рр. ХVIII ст. відхід від родинної традиції і обрання чернецтва можна сприймати, на думку архієп. Ігоря, як «пошук духовної альтернативи для закріпленого світу імперії, ... як засіб захисту особистої свободи» [11] молодій людині.

Опікуном і наставником у духовній мандрівці Йоасафа Горленка постає Київський митрополит Рафаїл Заборовський, який рукопокладал його в священничий сан і висвячував на архімандрита Мгарського монастиря, і, врешті, відпустив до Москви, обдарувавши «чималою бурштиною вервицею» [13]. Призначення в 31-літньому віці ігуменом Мгарського монастиря Йоасаф сприйняв без ентузіазму, зафіксувавши свій настрій так: «...хоч було особливе моє небажання, відданий на Божий суд і беззаперечну волю архіпастиря» [13]. Попри це серед багатьох згаданих монастирів, з якими пов'язані події його біографії, – Києво-Межигірський, Києво-Братський, Києво-Михайлівський, Свято-Троїцька лавра, і незгаданого Густинського монастиря, Мгарська обитель посідає особливе місце.

При розбудові сакрального простору монастиря, що уявлявся ігуменом Святою Землею на просторі Лубенщини, творився і його ідеальний світ. Прикметно, що ігуменом (грецьк. – той, що веде, йде попереду) він почувався комфортно, і про це свідчить назва автобіографії, хоча з листопада 1744 року і на час її написання Горленко вже перебував у сані архімандрита (грецьк. – старший над кошарою).

Попри констатовану теплоту стосунків із Київським митрополитом Рафаїлом Заборовським духовним дороговказом для Горленка постає св.Афанасій Пателарій, чий культ у ті часи активно формувався в монастирі. Образ св. Афанасія Мгарського у творі виконує функцію авторитетності, якої потребував монастир, а одночасно оприявнює характер життєвої стратегії Горленка, бо «проявлення себе у світлі знакових, авторитетних та ідеальних образів демонструвало свою безпосередню причетність до спільної для всіх святих спадщини і традиції» [10]. Присутність образу цього святого стає основним фактором насичення сакрального простору монастиря.

Роль св.Афанасія в житті Йоасафа Горленка виявляється через онейричні елементи автобіографії, традиція використання яких започаткована у «Сповіді» Августином і «Діалогах» Григорієм Великим. Ж. Ле Гофф уважав, що «сон, видіння стає засобом, формою мандрівки в потойбічний світ» [14], а монастирську братію він називав «середовищем привілейованих сновидців» [14]. Отже, мандрівка світом Горленка охоплює і його позасвітні мандри. Передчуття, бажання й застереження, передані йому уві сні або у видіннях, є такими ж біографічними подіями, як і реальні факти. З відстані часу Йоасаф Горленко оцінив їх як пророчі, бо сні були знаками пізнання Божої волі на його призначення в цьому світі. Так, за два роки до свого піднесення в сан архімандрита Горленко бачив видіння, у якому Рафаїл Заборовський передрік йому службове підвищення. Одержані уві сні настанови, благословення св.Афанасія свідчать про бажання бути під опікою святителя. В розмові зі св.Афанасієм він обговорює проблему засвідчення чудес, що відбуваються в монастирі, комунікації з синодальною владою, обережно зазначаючи: «*О так, бувають тут із Москви*» [13].

Життєпис рясніє фіксацією частих і тривалих хвороб святителя: «*дуже захворів*» (з 16 серпня 1737 – до січня місяця 1738), «*ще захворів і хворував у життєвому відчаї*» (з 27 вересня 1740 – до лютого 1741), «*здоров'ям обдарований, однак не міцним, і завжди слабую*» [13], «*впав на ноги*» [13] – останній запис від 14 квітня 1746 року. Цілком реалістичне нотування частих хвороб, що переслідували Йоасафа Горленка, а особливо – згадка про хворі ноги («*В Ніжині коні розносили ногу й розбили так боляче, що (три місяці, – Л. Л.) не вставав з постелі*») [13], схиляє нас до метафоризації, адже хворі ноги для пілігрима – найгірший додаток до опору географічних перешкод. Духовна мандрівка настільки була обтяжена фізичним стражданнями, що 32-річний ігумен зазначив: «*... поступово до кінця наближаюся цією многопечальною стежею мого життя*» [13]. Усвідомлення Йоасафом Горленком своєї дороги як «*многопечальної*» є алюзією на скорботну дорогу Ісуса, вказівкою на готовність взяти на себе духовні недуги принаймні дорученої чернечої спільноти, яка проводила його на інше місце призначення «*в обопільному плачі й слізному жалю*» [13].

Горленко уникає фіксації подій, що формували матеріальний світ монастиря, залежний від можновладців. Коротко і без пієтету згадує про своє пред-

ставлення Єлизаветі Петрівні й не поширює інформацію про наслідки своєї поїздки до Москви, які були вельми корисними для монастиря. За свідченням Г. Лісовського, імператриця, будучи враженою проповідницьким даром ігумена, пожертвувала на потреби обителі, яка зазнала руйнувань від пожежі, дві тисячі рублів [11].

5. Висновки

Духовна мандрівка світом Йоасафа Горленка є метафорою його подвижництва у Мгарському монастирі. Прикладом власного аскетичного життя, непопурної покори владі митрополита, він прагнув до відтворення у повсякденні богоподібного образу. За ближчий взірєць йому послужив святитель Афанасій Лубенський. Експлікація цього образу в автобіографію Йоасафа Горленка призводить до знищення межі між реальним і уявним світом автора. Дбаючи про насиченість сакрального простору чернечої обителі, ігумен інтегрував у нього власний духовний досвід, що зазнавав впливу українського соціуму першої половини XVIII ст.

Література

1. Барабаш, Ю. Мандри [Текст] / Ю. Барабаш // Дух животворить. – К. : Темпора, 2014. – С. 130–166.
2. Сковорода, Г. Начальная дверь ко християнскому добронравію. Преддверіе [Текст] / Г. Сковорода // Повне зібр.тв.:У 2-х т. – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 1. – С. 144–153.
3. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту : Із мови давньоеврейської та грецької на українську наново перекладена проф. І. І. Огієнком – митр. Іларіоном. [Текст] // – Лондон, 1992. – 296 с.
4. Черкашина, Т. Ю. Історія життя особистості в українських автобіографіях XVIII–XIX століть [Текст] / Т. Ю. Черкашина // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 2. – С. 349–356.
5. Шевчук, В. О. Муза Роксоланська : Українська література XVI–XVIII століть : у 2 кн. [Текст] / В. О. Шевчук. – К. : Либідь, 2005. – 729 с.
6. Грицай, О. С. Український щоденник доби бароко: Дмитро Туптало та Йоасаф Горленко [Текст] / О. С. Грицай // Актуальні проблеми слов'янської філології. Мін-во осв. і науки України; НПУ ім. М.П. Драгоманова. – К., Ніжин : Аспект-Поліграф. – 2006. – Вип. 11. – №. 2. – С. 17–24.
7. Соболев, В. Йоасаф Горленко [Текст] / В. Соболев // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність; ювілейний зб. наук. праць. – Львів : [б.в]. – 2004. – С. 220–229.
8. Ковалів, Ю. І. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. [Текст] / Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко. – К. : Академія, 2007. – Т. 1. – 607 с.
9. Черноиваненко, Е. М. Литературный процесс в историко-культурном контексте. Развитие и смена типов литературы и художественно-литературного сознания в русской словесности XI–XX веков [Текст] / Е. М. Черноиваненко. – Одесса: Маяк, 1997. – 692 с.
10. Бабич, С. Міфологема мандрів у «Апології переринації до країв східних» Мелетія Смотрицького [Текст] / С. В. Бабич // Медієвістика. – 2002. – Вип. 3. – С. 174–191.
11. Лисовский, Г. Святитель Иоасаф Горленко, Белгородский чудотворец [Текст] / Г. Лисовский // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофиц. – 1911. – № 23. – С. 1700–1712.

12. Ісиченко, І. Бароко – мистецький стиль і літературна доба [Текст] / архієп. І. Ісиченко // Дивослово. – 2010. – № 10. – С. 27–34.

13. Горленко, Й. Мандрівка в світі цього грішного Йоасафа, ігумена Мгарського [Текст] / Й. Горленко // Рідний край. – 2013. – № 1 (28). – С. 196–197.

14. Ле Гофф, Ж. Середньовічна уява [Текст] / Ж. Ле Гофф, пер. з франц. Я. Кравець. – Львів : Літопис, 2007. – 350 с.

References

1. Barabash, Ju. (2014). Mandri. Duh zhyvotvorit'. Kyiv: Tempora, 130–166.

2. Skovoroda, G. (1973). Nachal'naja dver' ko hrystianskomu dobropraviju. Preddverie. Povne zibr.tv.:U 2-h t. Kyiv: Nauk. dumka, 1, 144–153.

3. (1992). Biblija abo Knygy Svjatogo Pys'ma Starogo j Novogo Zapovitu : Iz movy davn'ojevrejs'koi' ta grec'koi' na ukrai'ns'ku nanovo perekladena prof. I. I. Ogijenkom – mytr. Ilarionom. London, 296.

4. Cherkashyna, T. Ju. (2010). Istorija zhyttja osobystosti v ukrai'ns'kyh avtobiografijah XVIII–XIX stolit'. Visnyk Zaporiz'kogo nacional'nogo universytetu, 2, 349–356.

5. Shevchuk, V. O. (2005). Muza Roksolans'ka : Ukrai'ns'ka literatura XVI–XVIII stolit' : u 2 kn., Kyiv: Lybid', 729.

6. Grycaj, O. S. (2006). Ukrai'ns'kyj shhodennyk doby baroko: Dmytro Tuptalo ta Joasaf Gorlenko. Aktual'ni problemy slov'jans'koi' filologii'. Min-vo osv. i nauky Ukrai'ny; NPU im. M.P. Dragomanova. Kyiv, Nizhyn : Aspekt-Poligraf, 11 (2), 17–24.

7. Sobol', V. (2004). Joasaf Gorlenko. Ukrai'na: kul'turna spadshhyna, nacional'na svidomist', derzhavnist'; juvilejnyj zb. nauk. prac'. Lviv: [b.v.], 220–229.

8. Kovaliv, Ju. I. Teremko, V. I. (2007). Literaturoznavcha encyklopedija : u 2 t. Kyiv: Akademija, 1, 607.

9. Chernovianenko, E. M. (1997). Literaturnyj process v istoriko-kul'turnom kontekste. Razvitie i smena tipov literatury i hudozhestvenno-literaturnogo soznaniya v russkoj slovesnosti XI–XX vekov. Odessa: Majak, 692.

10. Babych, S. (2002). Mifologema mandriv u «Apologii' peregrynacii' do krai'v shidnyh» Meletija Smotryc'kogo. Medijevistyka, 3, 174–191.

11. Lisovskij, G. (1911). Svjatelj' Ioasaf Gorlenko, Belgorodskij chudotvorec. Poltavskie eparhial'nye vedomosti. Chast' neofic, 23, 1700–1712.

12. Isichenko, I. (2010). Baroko – mystec'kyj styl' i literaturna doba. Dyvoslovo, 10, 27–34.

13. Gorlenko, J. (2013). Mандрівка в світі цього грішного Йоасафа, ігумена Мгарського. Рідний край, 1 (28), 196–197.

14. Le G'off, Zh. (2007). Seredn'ovichna ujava. per. z franc. Ja. Kravec'. Lviv: Litopys, 350.

*Рекомендовано до публікації: д-р філол. наук, професор Матушек О. Ю.
Дата надходження рукопису 25.06.2015*

Литвин Лариса Миколаївна, старший викладач, кафедра української літератури, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, вул. Остроградського, 2, м. Полтава, Україна, 36000

E-mail: chapel2012@ukr.net